



ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 5 Issue 4, Special Issue on Lausanne, p. 93-106, July 2013

## **Enver Paşa'nın Bolşeviklerle Görüşmeleri (1919-1920)** *Enver Pasha's Meetings with the Bolsheviks (1919-1920)*

Yrd. Doç. Dr. Tuğrul ÖZCAN  
Sütçü İmam Üniversitesi- Kahramanmaraş

**Öz:** Bu makale Enver Paşa'nın Bolşeviklerle görüşmelerini incelenmektedir. Bolşevikleri İngiliz kolonisi Hindistan'a karşı ortak harekete geçmek için ikna eden Enver Paşa, Orta Asya'da Turan imparatorluğu kurma planını gizleyerek Bolşeviklerden silah ve mühimmat elde etmeyi başarmıştır. Ayrıca bu makalede tarafların görüşmelerdeki beklentileri, silah ve mühimmat temini konusunda yapılacak işbirliği, Türkistan, Hindistan ve Afganistan'da kurulması planlanan ihtilal teşkilatlarının çalışma şekilleri ve lider kadroları ayrıntılı olarak verilmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Enver Paşa, Moskova, Bolşevik ihtilali, Turan imparatorluğu

**Abstract:** This article examines former Ottoman Minister of War Enver Pasha's meetings with the Bolsheviks. While his actual plan was to create a Turkish empire in Central Asia, Enver Pasha persuaded the Bolsheviks to jointly move against the British colony of India and received weapons and ammunition from the Bolsheviks. The article also details the expectations of both sides, collaboration to gather weapons and ammunition, and the leadership and work styles of the planned revolutionary organizations in Turkestan, India and Afghanistan.

**Keywords:** Enver Pasha, Moscow, Bolshevik Revolution, Turan Empire

### **GİRİŞ**

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'yla Osmanlı Devleti resmen, I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan devletler arasında yer alıyordu. Ancak Osmanlı Devleti'ni bu savaşa sokan ve savaş sırasında yönetimde olan bir kısım İttihatçı, 1 Kasım'ı 2 Kasım'a bağlayan gece bir Alman denizaltısıyla Kırım'a doğru yola çıkarken yenilgiyi görmezden geliyordu<sup>1</sup>. Onlar, bambaşka düşünceler içindeydi. Bilhassa I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili olan Enver Paşa, Orta Asya'da kendisine kucak açacak Türk-İslam devletlerini bir araya getirerek imparatorluk

<sup>1</sup> Arif Cemil Bey, *Arif Cemil Bey'in Hatıraları*, Emre Yayınları, İstanbul, 2005, 22-23; Yaver Suphi Bey, *Enver Paşa'nın Son Günleri*, haz. Mehmet Kuzu, (İstanbul: Çatı Yayınları, 2010), 27.

kurmayı hayal ediyordu. Daha sonra başına geçmeyi düşündüğü bu imparatorluğun imkânlarıyla da Anadolu'ya hareket etmeyi planlıyordu<sup>2</sup>.

Enver Paşa'nın Türkistan'a geçme niyetinde olduğu dönemde Rus topraklarında iç savaş hüküm sürüyor; Petrograd ve Moskova başta olmak üzere Bolşevikler, büyük şehirleri ellerinde tutuyor; kırsal alanlar ise çarlık dönemindeki generallerin idaresinde bulunuyordu. Çarlığın Kafkasya ve Orta Asya'daki sömürgelerinde bulunan topluluklar arasında bir bağımsızlık hazırlığı dikkat çekiyordu. Bu durumu fırsat gören Enver Paşa, kendisine tarihî bir görev düştüğüne inanıyor, fakat Türkistan'a geçme imkânını da henüz bulamıyordu<sup>3</sup>. Çünkü o, teşkilatlanma tamamlanmadan Türkistan'a gitmeyi telafisi imkânsız bir hata olarak değerlendiriyor, dolayısıyla Rusya ve Almanya başta olmak üzere birçok ülkede ihtilalci İslâm teşkilatı kurulması için harekete geçmeyi düşünüyordu<sup>4</sup>.

Enver Paşa'nın Avrupa'da yürüttüğü faaliyetlerin merkezini Berlin oluşturuyordu. Enver Paşa, Berlin'de iken bir taraftan Moskova ile ilişkiler tesis etmeye çalışıyor, diğer taraftan da Anadolu'daki millî mücadeleyi yakından izliyor ve Mustafa Kemal'le haberleşiyordu. 26 Ağustos 1920'de Mustafa Kemal'e yazdığı bir mektubunda, Almanya'dan silah temini için Bolşeviklere aracılık ettiğini, bunun karşılığında Bolşeviklerin Kafkas topluluklarının bağımsızlıklarını tanıyacağını bildiriyordu<sup>5</sup>.

Enver Paşa'nın Türkistan'a geçmeye yönelik faaliyetlerini tam olarak anlayabilmek için Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ile Sovyet hükümeti arasındaki münasebetlerin gözden geçirilmesi ve dönemin diplomasi trafiğinin ele alınması gerekir. Nitekim dönemin kaynaklarından Mustafa Kemal'in, Moskova'yı yakından takip ettiği anlaşılıyordu. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal, Kazım Karabekir Paşa'ya yazdığı 11 Nisan 1920 tarihli mektubunda: “*Bolşeviklerle bir an önce münasebet kurulmalıdır. Bu konuda sizin tedbirler aldığınız önceden verdiğiniz haberlerden de anlaşılmaktadır. Şimdiye kadar yapılan girişimlerin maddi bir temas ve sonuca varılıp varılmadığının bildirilmesi rica olunur.*” diyerek Sovyet hükümeti ile kurulacak diplomasinin önemine dikkat çekiyordu<sup>6</sup>.

Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ilk resmî ilişkiler, Mustafa Kemal'in Lenin'e yazdığı 26 Nisan 1920 tarihli mektupla başlıyordu<sup>7</sup>. Bu mektupta Moskova hükümetine diplomatik ilişkilerin tesisi teklif ediliyor, Bolşeviklerden Türk millî mücadelesine yardım

<sup>2</sup> Baymirza Hayit, *Basmaçılar: Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934)*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 189; Emir Şekip Arslan, *Sürgünde Üç Ölüm*, Çeviren [çev.] Aziz Akpınarlı, (İstanbul: Truva Yayınları, 2004), 26.

<sup>3</sup> Enver Paşa, Kırım'da iken Türkistan'a Kafkasya üzerinden geçmenin yollarını arıyordu. Ancak bu sırada geçirdiği soğuk algınlığı yüzünden durumu ağırlaşınca hastaneye kaldırıldı. Hastanede bir süre tedavi gördükten sonra taburcu edildiğinde kendine bakacak durumda değildi. Bu yüzden Cemal ve Talat Paşalar, onun Kafkasya'ya geçmesine müsaade etmeyerek yanlarında Almanya'ya gelmesi yönünde onu ikna ettiler; Yaver Suphi Bey, *Adı Geçen Eser* [age], 40.

<sup>4</sup> Yaver Suphi Bey, *age*, 39-40.

<sup>5</sup> Enver Paşa, fırsat bulması durumunda Anadolu'ya dönmeyi düşünüyor, fakat Mustafa Kemal, bu duruma sıcak bakmıyordu; Ali Bademci, *Türkistan Milli İstiklal Hareketi: Korbaşılar ve Enver Paşa (1917-1934)*, C.2, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2008), 22; Yaver Suphi Bey, *age*, 48-50.

<sup>6</sup> Atatürk Araştırma Merkezi, “Bolşeviklerle Temasa Dair (11 Nisan 1920)”, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006), 309.

<sup>7</sup> Bahsedilen mektup, 15. Kolordu Komutanlığı'nca kurye olarak görevlendirilen bir subay vasıtasıyla Trabzon'dan motorla Novorosiisk'e ve oradan da Moskova'ya götürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Cemalettin Taşkıran, *Milli Mücadele'de Kazım Karabekir Paşa*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2008), 91.

etmeleri ve destek vermeleri isteniyordu<sup>8</sup>. Ayrıca Bolşeviklere, emperyalist güçleri Anadolu'dan atmak için Türkiye ile ortak askerî harekâta bulunmaları teklif ediliyordu<sup>9</sup>. TBMM, işbirliği ve ortak harekât tekliflerine olumlu cevap verilmesi durumunda Bolşeviklere, emperyalist devletlere karşı mücadele sırasında Türkiye'nin Sovyet Rusya yanında olacağına dair teminat veriyordu<sup>10</sup>. Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin de TBMM'ye gönderdiği bir yazıyla dostluk tesisi için karşılıklı diplomatik temsilciler gönderilmesini talep ediyordu<sup>11</sup>.

Moskova'ya ilk resmî TBMM heyeti, 11 Mayıs 1920'de Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığında gitmiştir. Bu heyet, 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya varmış; 24 Temmuz'da Bekir Sami Bey ve yardımcısı Yusuf Kemal Bey, Sovyet Dışişleri Komiseri G. V. Çiçerin ve L. M. Lenin ile bir görüşme yapmıştır<sup>12</sup>. 14 Ağustos'ta da Lenin ile görüşen heyet, 24 Ağustos'ta bir anlaşma parafe etmiştir<sup>13</sup>. Yardımı öngören anlaşma maddelerinde özetle silah ve mühimmat yardımı, nakit transferi ve ortak askerî harekât gibi konulardan bahsediliyordu<sup>14</sup>. Bu görüşmelerle birlikte Sovyet hükümeti, TBMM'yi tanıyan ilk hükümet oldu ve Moskova, Ankara ile dostluk münasebetlerinin kurulmasından yana bir karar aldı<sup>15</sup>. Buna rağmen Enver Paşa, Bekir Sami Bey ile heyetini başarısız görüyor ve Cemal Paşa'ya gönderdiği mektubunda özetle söz konusu heyetin bir ay boyunca Moskova'da yaptığı çalışmaların verimli olmadığını ileri sürüyordu<sup>16</sup>.

Bolşeviklerin Türkiye ile iyi ilişkiler kurması için birçok gerekçe vardı. Bu gerekçeleri şöyle sıralayabiliriz: Türkiye, Sovyet Rusya ile İtilaf Devletleri arasında tampon bölge haline getirilebilir ve bunun sayesinde Sovyet Rusya'nın güney sınırı güvence altına alınabilirdi. Türkiye, Sovyet itibarının İslam ülkelerinde yayılmasına yardımcı olabilir ve Sovyet işgalinde yaşayan Türk kökenli toplulukların millî duygularını kontrol altında tutabilirdi<sup>17</sup>. Bu bilinçle Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin, TBMM hükümetine gönderdiği 3 Haziran 1920 tarihli mektubunda: “Sovyet hükümeti, Türk halkının kahramanca verdiği bağımsızlık ve egemenlik mücadelesini yakından takip ediyor ve Türkiye için bu zor günlerde Türk ve Rus halklarını birleştirecek olan dostluk temellerinin atılmasından dolayı mutluluk duymaktadır.” diyordu<sup>18</sup>. Çiçerin'in mektubuna 20 Haziran 1920'de karşılık verilmiştir. Cevap mahiyetindeki bu telgrafta: “Komşularımızın engellemeleri yüzünden Sovyet hükümetiyle kurulması planlanan ilişkiler gecikmektedir. Çabuklaştırılmasını büyük sevinçle istediğimiz bu ilişkilerin ortaya çıkması için Sovyet Cumhuriyeti tarafından da olabilecek kolaylığın gösterilmesini rica

<sup>8</sup> Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi [TBMM. ZC.], C.6, 12-16.

<sup>9</sup> Türkiye İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, [TİTE], Belge No (B): 132, Gömlek No (G): 19543, 13.

<sup>10</sup> ATASE, K.586, D.114, F.37: Doğu Cephesi, 103; K.710, D.2, F.67: Doğu Cephesi, 100; K.715, D.H-22, F.9-23: Doğu Cephesi, 213.

<sup>11</sup> “Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'den Mustafa Kemal'e Nota”, *Hakimiyet-i Milliye*, 08/07/1920, 44, 1.

<sup>12</sup> Yaver Suphi Bey, age, 48; Ahmet Ender Gökdemir, *Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998), 218.

<sup>13</sup> Bu görüşmeler, ihtilaflı bazı konulardan dolayı uzamıştır. Görüşmelerin Moskova Antlaşması adıyla sonuçlandırılması ancak 16 Mart 1921'de mümkün olmuştur: M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.2, (Ankara: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1987), 460.

<sup>14</sup> Aleksandr Kolesnikov, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010), 27-28.

<sup>15</sup> Atatürk, age, 460.

<sup>16</sup> “Tarihi Mektuplar”, *Tanin*, 18/10/1844, 4454:408, 4.

<sup>17</sup> Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 7.

<sup>18</sup> Kolesnikov, age, 27-28.

eder şimdiden yetkili Sovyet delegelerini ve kurullarını bekleriz.” deniliyordu. Nitekim 21 Haziran 1920 tarihli telgraftan bir Bolşevik heyetinin TBMM temsilcileriyle görüşmek üzere yola çıktıkları anlaşılıyordu<sup>19</sup>.

### A. ENVER PAŞA'NIN MOSKOVA'YA GİDİŞİ

Enver Paşa'nın Sovyet Rusya yetkilileri ile teması TBMM'nin girişimlerinden daha öncedir. Almanya'da bulunduğu dönemde Enver Paşa, Bolşeviklerin öne çıkan isimlerinden Karl Radek aracılığıyla Lenin hükümeti ile temas kurdu<sup>20</sup>. Radek, Enver Paşa'nın Anadolu'daki Türk millî mücadelesi için Ruslardan yardım talebinde bulunacağını tahmin ediyordu. Eğer böyle bir yardım talebi vaki olur ve bu talebe Bolşeviklerden müspet karşılık verilirse, yardımları karşılığında Bolşevikler, Enver Paşa'yı Hindistan'da İngiliz emperyalizmine karşı mücadeleye ikna edebilirlerdi<sup>21</sup>. Bu yüzden Radek, işbirliği sağlanması konusunda Enver Paşa'nın mutlaka Moskova'da Bolşeviklerle görüşmesi gerektiğine inanıyordu. Nitekim Anadolu'da yürütülen mücadeleye Bolşevikler tarafından destek verileceğine dair Sovyet hükümeti adına söz vererek, Enver Paşa'yı Moskova'da Sovyet hükümetinin ileri gelenleri ile bir görüşme yapmaya ikna etmiştir<sup>22</sup>.

Enver Paşa, Almanya'dan hareketle Moskova'ya gitmeyi denemişse de bazı aksaklıklar nedeniyle ilk denemesinde başarısız olmuştur. Mayıs 1919'da Bahaddin Şakir Bey ile birlikte uçakla yeniden Moskova'ya geçmek üzere Berlin'den hareket etmiştir. Uçağın yolcu listesine Ali Bey takma adıyla kaydolmuştur. Ancak bu isimle ilgili olarak güvenlik görevlilerinde bazı şüpheler oluşunca uçak verilen bir emirle acil iniş yapmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde Enver Paşa, Kovno Hapishanesi'ne gönderilmiş ve bir süre burada tutuklu kaldıktan sonra Berlin'e dönmek şartıyla serbest bırakılmıştır<sup>23</sup>. Enver Paşa, Berlin'de on beş gün kaldıktan sonra kiraladığı bir uçakla Riga üzerinden Moskova'ya gitmek için yeniden harekete geçmiş ancak Riga'da polisler tarafından tutuklanmıştır. Pasaportunda vize olmadığı gerekçesiyle bu defa Volmar Hapishanesi'ne sevk edilmiştir. Pasaporttaki ismin takma olduğunu ve kendisinin Osmanlı Devleti'nin eski Başkumandan Vekili olduğunu ispat etmesinden sonra serbest bırakılmıştır. Enver Paşa ancak 15 Ağustos 1920'de Moskova'ya ulaşabilmiştir<sup>24</sup>. Enver Paşa'nın oldukça zor şartlarda gerçekleşen seyahati dönemin kaynaklarında şöyle ifade ediliyordu: “Rusya'da yaşanan ihtilal güzergâh üzerinde ne

<sup>19</sup> Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM), “Sovyet Rusya Dışişleri Komiserine Verilen Cevap (20 Haziran 1920)”, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006), 358.

<sup>20</sup> Yaver Suphi Bey'in hatıratında Enver Paşa'nın Radek tarafından Moskova'ya davet edilmediğini ifade eder. Hatta Suphi Bey, Enver Paşa'nın bizzat Radek ile iletişim kurduğunu belirtir. Hatta Enver Paşa'nın Rusya'ya geçmek üzere Bolşevik liderlere müracaat ettiğini ileri sürer. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yaver Suphi Bey, *age*, 42.

<sup>21</sup> İrfan Ülkü, *KGB Arşivleri'nde Enver Paşa*, (İstanbul: Kemer Yayınları, 1996), 46.

<sup>22</sup> Enver Paşa, hatıratında Berlin'de iken Lenin'den bir mektup aldığını ve bu mektuba istinaden Moskova'ya gittiğini belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bademci, *age*, 50; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. III-IV, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 1991), 250.

<sup>23</sup> Yaver Suphi Bey, *age*, 43.

<sup>24</sup> Bu şartlar altında Enver Paşa ve maiyeti, Bakü-Moskova arasındaki mesafeyi ancak iki ayda alabilmiştir. Moskova'ya ulaştıkları zaman Kafkasya, Bolşevik egemenliği altına girmiştir: Yaver Suphi Bey, *age*, 45-46; Hasan Babacan, “Enver Paşa”, *Türkler*, C.13, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 256; Grigoriy Sergeyeviç Agabekov, *Enver Paşa Nasıl Öldürüldü?*, Yayına Hazırlayanlar: Hasan Babacan-Servet Avşar, (İstanbul: Bengi Yayınları, 2011), 43-44.

*şimendifer, ne araba ne de hayvan bırakmıştı. Güzergâh üzerinde yiyecek, kalacak ve yatacak bir yer bulmak mümkün değildi*<sup>25</sup>.

## B. ENVER PAŞA'NIN BOLŞEVİK LİDERLERLE GÖRÜŞMELERİ

Enver Paşa ve maiyeti, Moskova'ya varduktan sonra Kremlin'in üst tarafında, eski sarayların birinde kendilerine ayrılan bir odaya yerleştirildiler<sup>26</sup>. Moskova'da Lenin, Radek, Çiçerin, Zinonyev gibi ünlü komünist liderlerle görüşme fırsatı buldular. Görüşmeler sırasında Enver Paşa, kendisini Türkiye'nin temsilcisi olarak göstermiş ve isteklerini gerçekleştirmek için Sovyetlerin yardımını almaya çalışmıştır<sup>27</sup>.

Enver Paşa'nın Turancı ve İslamcı kimliğini iyi bilen Bolşevikler, onun İslam dünyasında ve şark milletleri nezdinde oluşan şöhretinden istifade etmeyi düşünüyorlardı<sup>28</sup>. Rusların, Enver Paşa'yla işbirliğine girmelerinin temel sebepleri şunlardır:

1) Şark milletlerine Enver Paşa ve arkadaşları vasıtasıyla bağımsızlık vaat ederek Orta Asya ve Hindistan'da İngiliz sömürgeciliği ile mücadele etmek<sup>29</sup>.

2) Enver Paşa ve arkadaşlarının Türk ordusunu takviye maksadıyla Anadolu'ya götürecekleri Azerbaycan piyadeleri ile Kafkas süvarilerinin arkasında III. Enternasyonale bağlı ve kendilerinin vücuda getirdikleri Türkiye Komünist Partisi'nin teşkilatını Anadolu'ya sokmak<sup>30</sup>.

3) Şark milletlerini Sovyetlerle işbirliği yapmaya teşvik etmek<sup>31</sup>.

Enver Paşa'nın Lenin nezdinde görüşmelerde bulunmak üzere Moskova'ya gelmesi, Ruslara amaçlarına ulaşma noktasında bir fırsat tanıyordu. Yapılacak işbirliği Bolşevikleri, hem İslam hem Türk dünyasında etkin hale getirebilirdi. Onlar açısından bu Bolşevik ihtilalinin geniş bir coğrafyaya yayılması anlamına geliyordu<sup>32</sup>.

<sup>25</sup> "Enver Paşa'yı Moskova'ya Davet Ediyorlar?", *Resimli Perşembe*, 08/03/1927, 146, 7; *Resimli Perşembe*, İstanbul'da yayımlanan haftalık bir gazetedir. Sahibi Nebîzâde Hamdi'dir. Bu gazetede 23 Şubat 1927 tarih ve 144 numaralı nüshasından başlamak üzere on üç hafta boyunca Enver Paşa ile ilgili bir yazı dizisine yer verilmiştir. Yazı dizinin ilk sayısında iki sayfalık bir metin yer alır. Kalan on iki sayısı ise birer sayfadan oluşur. Sayfalar, tam metindir. Her sayı farklı bir başlıkla konuyu ele almıştır. Ayrıca Enver Paşa'nın Türkistan ve Rusya'daki faaliyetlerine dair tüm sayfalarda fotoğraflar bulunmaktadır. Konular içerisinde alt başlıklara yer verilmiş olup okuyucunun konuyu bütünlük içerisinde anlamasına imkân tanımıştır. Yazı dizisinde Enver Paşa'nın Türkistan'da Turancılık düşüncesi doğrultusunda imparatorluk kurma faaliyetlerine yer verilmiştir. Hatıratın sahibi, yazı dizisinin yayımlandığı dönemde adının açıklanmasında sakınca görmüştür. Yazı dizisinin ilk sayısında: "Enver Paşa ile Türkistan imparatorluğu macerasına iştirak eden ve macerayı baştan sonuna kadar yakından takip eden ve isminin verilmesinde mahzur gören bir zatın hatıratı." şeklinde bir not düşülmüştür. Ancak dönemle ilgili hatıratlardan elde ettiğimiz bilgilere göre bahsedilen şahsın Enver Paşa'nın yaveri Suphi Bey olduğu tahmin edilmektedir.

<sup>26</sup> "Enver Paşa'yı Moskova'ya Davet Ediyorlar?", *Resimli Perşembe*, 08/03/1927, 146, 7.

<sup>27</sup> Yaver Suphi Bey, *age*, 46; Babacan, *age*, 256; Mehmet Gönlübol-Haluk Ülman vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996), 26.

<sup>28</sup> Gönlübol, *age*, 26.

<sup>29</sup> Böylece Ruslar, Enver Paşa ve arkadaşları vasıtasıyla Türkistan'da ve Hindistan'da Bolşevik yönetimi takviye edilmiş olacaktı; "Türkistan'da Siyasi Durum", *Yaş Türkistan*, 14/01/1931, 14, 3.

<sup>30</sup> Agabekov, *age*, 44.

<sup>31</sup> Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1978), 216.

<sup>32</sup> Gönlübol, *age*, 26.

Enver Paşa'nın görüşmelerdeki amacı, Türkistan'a geçmeden önce orada ilan edeceği Turan imparatorluğu için gereken silah ve mühimmatı Ruslardan sağlamaktır<sup>33</sup>. Enver Paşa, Bolşeviklerin Rus ordusu göndereceği silah ve mühimmatı sabırsızlıkla bekliyor ve bunların bir kısmına el koymayı planlıyordu. El konulacak silah ve mühimmatın İran'ın Bender Abbas İskelesi üzerinden Türkistan'a sevkini kolaylaştıracak bütün imkânların sağlanması için var gücüyle çalışıyordu<sup>34</sup>.

### 1. Enver Paşa-Lenin Görüşmesi

Enver Paşa, heyetiyle birlikte Moskova'da birkaç gün dinlendikten sonra Lenin tarafından Kremlin Sarayı'na davet edildi. Heyetin sarayın giriş kapısından Lenin'le görüşülecek odaya gitmeleri yaklaşık bir saat sürdü. Saray, iç içe yapılmış sayısız dehlizden ve binadan oluşuyordu. Sarayda bir dizi güvenlik tedbiri alınmıştı. Bu durum, Enver Paşa'yı tedirgin ediyordu. Enver Paşa, bir süre misafir salonunda bekletildikten sonra Lenin'in kabul odasına alındı<sup>35</sup>. Görüşmelerin esas gündemi Şark milletleri konferansının toplanacağı yer ile ilgiliydi. Ayrıca İran, Afganistan ve Hindistan'ın İngiliz; Mançurya, Tibet ve Doğu Türkistan'ın Çin tahakkümünden kurtarılması hususunda alınması gereken tedbirler gündemin diğer konularını oluşturuyordu<sup>36</sup>.

Görüşmelerin yapıldığı oda oldukça büyük ve sessizdi. Heyetkilerin dikkatini oturdukları sandalyeler çekiyordu. Çünkü sandalyelerin her biri, birer elektrikli bataryaya bağlıydı. Ayrıca görüşmeleri kaydetmek üzere ses sistemi kurulmuştu. Bu durum, heyetkileri endişelendiriyordu. Bir süre sonra heyet üyeleri bu düzeneğin, suikast ihtimaline karşı alınan güvenlik tedbiri olabileceğini düşündüler. Görüşmeler, Enver Paşa'nın yaptığı uzun bir konuşmayla başladı. Enver Paşa, Moskova'ya geliş amaçlarından, ihtilale olan ilgilerinden ve bağlılıklarından bahsetti. Bolşevik hükümetinin prensipleri ve mazlum milletlerin istiklali uğrunda beslediği gayeleri övdü. Kendisine müsaade edildiği takdirde Afganistan'da Bolşevik ihtilalini yürütebileceğini belirtti<sup>37</sup>. Ayrıca İngilizlerin Afganistan ve Hindistan taraflarındaki faaliyetlerini engellemek amacıyla ölümü pahasına elinden gelen her şeyi yapacağına dair söz verdi. Enver Paşa'nın yaptığı konuşma ve Lenin'e bulunduğu vaatler, Bolşevikleri memnun etmiştir<sup>38</sup>.

Enver Paşa'nın konuşması bittikten sonra Lenin söz aldı. Lenin, Orta Asya'daki kabileleri bir araya getirmek için burada onların kendi gelenek ve göreneklerine göre bir idare tesis edilmesinin uygun olacağından bahsetti<sup>39</sup>. Enver Paşa'nın yaveri Suphi Bey hatıratında, uzun sürmesine rağmen görüşmelerden beklenen düzeyde sonuç çıkmadığını; "*Enver Paşa, Lenin ile yaptığı görüşmede kendi arzularından hiçbirini Lenin'e kabul ettirme imkânını bulamamıştı. Esasen Lenin, Enver Paşa ile konuşurken daima kaçamaklı kelimeler kullanıyor ve esas konuya temas edince derhal sözü değiştiriyordu. Enver Paşa da, durumun farkına vararak Lenin'in bu tutumuna aynı şekilde karşılık veriyor, konudan konuya atlıyordu.*" sözleriyle ifade etmiştir<sup>40</sup>. Lenin, Enver Paşa ve heyetinin kendisinden sonra Troçki ve Halk

<sup>33</sup> "Ölüm Sandalyesinde miyiz?", *Resimli Perşembe*, 08/03/1927, 146, 7; Çolak, 2008: 322.

<sup>34</sup> "Enver, Türkistan'a Kumandan Oluyor", *Resimli Perşembe*, 15/03/1927, 147, 7.

<sup>35</sup> "Lenin'le Karşı Karşıya", *Resimli Perşembe*, 08/03/1927, 146, 7.

<sup>36</sup> Bademci, *age*, 52.

<sup>37</sup> "Ölüm Sandalyesinde miyiz?", *Resimli Perşembe*, 08/03/1927, 146, 7.

<sup>38</sup> "Enver, Türkistan'a Kumandan Oluyor", *Resimli Perşembe*, 15/03/1927, 147, 7; Bademci, *age*, 52.

<sup>39</sup> "Ölüm Sandalyesinde miyiz?", *Resimli Perşembe*, 08/03/1927, 146, 7.

<sup>40</sup> Yaver Suphi Bey, *age*, 36.

Komiserleri ile de birer görüşme yapmalarını istiyordu. Yapılan görüşmelerden sonra durumun değerlendirilmesi Bolşevik yönetimi adına Lenin'e kalıyordu. Ona göre Asya'da kurulacak yönetimin komünizm adıyla teşkiline gerek yoktur. Fakat Asya milletlerinin komünizm aleyhtarı olmalarına da fırsat verilmemelidir. Asya milletlerinin dincilikten<sup>41</sup> milliyetçiliğe geçmeleri sağlanmalıdır. Fakat burada kastedilen *milliyetçilik* bir gaye olmamalı, komünizme geçmek için bir vasıta şekli olmalı ve ihanet en ağır şekilde karşılığını bulmalıdır<sup>42</sup>.

Enver Paşa, Lenin'i tasdik ediyormuş gibi davranarak ordu teşkili konusunun açılmasını sabırsızlıkla bekliyor; konunun açılması için İngilizlerin Hindistan politikasından, Hind Müslümanlarının siyasi teşkilatından, Malabar sahilinde ihtilalci Müslümanlara silah ve mühimmat verilmesi gerektiğinden bahsediyordu<sup>43</sup>. Konunun açılmasını fırsat bilen Enver Paşa; Lenin'e, Rusların silah ve mühimmat konusunda Hind Müslümanlarına destek vermeleri durumunda Hindistan'da yapılacak ihtilalin başına geçmeye hazır olduğunu<sup>44</sup>; Hindistan'daki ihtilal kadrolarına arkadaşlarından bazıları dahil etmek istediğini bildiriyordu. Ayrıca Cemal Paşa'nın, mahalli hükümetin müsaadesi alınmak şartıyla Afganistan'a gitmesini, istemesi durumunda bir kısım Osmanlı zabitanı yanında götürmesini, Afgan krallık hükümeti ile birleşerek İngilizlere karşı mücadele etmesini gündeme getiriyordu. Enver Paşa, Cemal Paşa vasıtasıyla Afganistan'da kuvvetli bir ordunun kurulacağını, Afgan ve Hind Müslümanları arasında bağımsızlık fikrinin yaygınlaşacağını, ihtiyaç duyulan insan kaynağının Türkistan'dan sağlanması için gerekli çalışmaların titizlikle yürütüleceğini ümit ediyordu<sup>45</sup>.

Yapılan görüşmelerden Lenin'in, Hind Müslümanlarına yönelik herhangi bir planı ve projesi olmadığı anlaşılıyordu. Bu yüzden Lenin, Hindistan Müslümanlarının bağımsızlık mücadelesini bir macera olarak değerlendiriyordu. Onun asıl ilgilendiği Buhara'daki Türklerdi. Lenin'e göre ilk anda Türkistan'daki bağımsızlık mücadelesi desteklenmelidir. Burada elde edilecek başarıya göre bu mücadeleler, aşamalı olarak diğer yerlere kaydırılmalıdır. Mücadeleye Afganistan ve Hindistan taraflarından başlanılmamalıdır. Asıl merkez Türkistan olmalı ve tüm dikkatler oraya yoğunlaştırılmalıdır. Çünkü Bolşevikler açısından Türkistan; Afganistan ve Hindistan'a göre kontrolü kolay bir coğrafyadır<sup>46</sup>.

## 2. Enver Paşa-Troçki Görüşmesi

Lenin, Enver Paşa'nın başkanlığını yaptığı heyetle Harbiye Komiseri Troçki'nin de bir görüşme yapmasını istemiştir. Bu yüzden Troçki de toplantıya çağırılmıştır. Lenin'in de takip ettiği Troçki ile Enver Paşa arasındaki görüşmelerde askerî konular ele alınmıştır. Bolşevik ordusunun teşkilatlandırılması konusunda taraflar arasında görüşmeler oldukça hararetli geçmiştir. Bolşevikler, teşkil edilecek ordunun şematik organizasyonunu önceden

<sup>41</sup> Kremlin Sarayı'nı Bakireler Manastırı'na bağlayan koridor üzerinde bir levha üzerine farklı dillerde yazılmış "*Din, hükümdarlar tarafından milletlere yutturulmuş bir afyondur.*" ifadesi bulunuyordu. Bu ifade Bolşeviklerin din konusundaki yaklaşımlarını açıkça ortaya koymaktadır; "Enver Paşa'yı Moskova'ya Davet Ediyorlar?", *Resimli Perşembe*, 08/03/1927, 146, 7.

<sup>42</sup> "İhtilal Hainleri Affetmez", *Resimli Perşembe*, 08/03/1927, 146, 7.

<sup>43</sup> Enver Paşa, birçok Hind şehrinde teşkilat reislerinin tek tek isimlerini sayarak o bölgede görev yaptığı dönemde Malabar sahilinde ihtilalci Müslümanların başlattıkları ayaklanmada başarılı olduklarını söylemiştir. Hatta bir ara, iki ay süreyle onlar tarafından da esir alındığını belirtmiştir: "Enver, Türkistan'a Kumandan Oluyor", *Resimli Perşembe*, 15/03/1927, 147, 7; Bademci, *age*, 52.

<sup>44</sup> "Enver, Türkistan'a Kumandan Oluyor", *Resimli Perşembe*, 15/03/1927, 147, 7.

<sup>45</sup> Bademci, *age*, 52.

<sup>46</sup> "Enver, Türkistan'a Kumandan Oluyor", *Resimli Perşembe*, 15/03/1927, 147, 7.

belirlemişlerdir. Buna rağmen Enver Paşa, ordu teşkiliyle ilgili fikirlerini benimsetmek amacıyla elinden gelen gayreti göstermiştir<sup>47</sup>. Kafasında oluşturduğu ordu kadrosuyla ilgili olarak Troçki'ye ayrıntılı bilgiler vermiştir. Kafkasya'nın ve Türkistan'ın toplumsal ve coğrafi özelliklerinden bahisle oralarda ordu teşkilinin kolay olmayacağına dikkat çekmiştir. Enver Paşa'ya göre bahsedilen yerlerde kabileler şeklinde yaşayan yerli halkın silahlı olması bazı sakıncalar doğurabilirdi. Her şeyden önce onların arasından Bolşevik ordusuna yazılacak gönüllü asker bulmak zordu. Üstelik kurulacak ordunun iâşesinin ve barınmasının mahalli imkânlarla sağlanması güç olabilirdi. Bunların yanında ordu için gereken nakdi kaynağın devamlılığının sağlanması da bir sorun teşkil ediyordu. Üstelik merkezden uzaklaşmış olmak Bolşevik ordusu için diğer bir olumsuz durumdu<sup>48</sup>.

Lenin, Troçki ile Enver Paşa arasında geçen konuşmaları dikkatlice dinliyor, sürekli notlar alıyordu. Nitekim görüşmelerin ardından Kazan, Kafkasya ve Volga ordularında bulunan silahların % 50'sinin Türkistan için teşkil edilecek ordunun hizmetine verilmesi ve kurulacak yeni ordunun başına da komutan olarak Enver Paşa'nın getirilmesi kararlaştırıldı. Diğer taraftan bu orduda Sobriyanof, Boçyanski ve Sepetesko'dan oluşan üç kişilik bir *Bolşevik Kumanda Heyeti* bulunacaktı. Bu heyet, tecrübeli ve tanınmış ihtilalcilerden oluşuyordu. Heyet üyeleri Enver Paşa'nın ordu teşkili çalışmalarını yerinde izleyecek, bu konudaki gelişmeleri anında rapor haline getirerek Moskova'ya bildirecekti<sup>49</sup>. Böylelikle Enver Paşa, Moskova-Taşkent güzergâhındaki Türk memleketlerinde yaşayan 19-35 yaşları arasındaki erkeklerden ordusuna asker yazabilme yetkisine sahipti. Enver Paşa'nın emrindeki orduya yazılacak askerler, Harbiye Komiseri Troçki'nin nezaretinde mahalli orduların ambarından giydirilecek ve bunların yalnızca % 50'sine silah verilecekti. Diğer askerler ise birer sopa ile teçhiz edilecekti. Bir kısım memur, güzergâh üzerindeki köy ve kasabalara dağılacak, gittikleri yerde Enver Paşa'nın Buhara emirinin Türkistan'da başlattığı isyanı bastırmakla görevli olduğunu halka duyuracaktı<sup>50</sup>.

Bolşevik Harbiye Komiseri Troçki, oluşturulacak orduda Enver Paşa'ya emir komuta zincirinde geniş yetkiler tanıyordu. Enver Paşa, istediği kişileri zabıt yapabilecek ya da azledebilecek ve onlara istediği talimleri uygulatabilecekti. Gerekteğinde görevlerinde sorumsuzlukları bulunan memurları ve zabıtları mahkeme edebilecekti. Çalışmaların zaman ve bürokrasi açısından yavaşlatılmaması için Enver Paşa'ya verilen yetki ve sorumluluklar geniş tutulmuştu. Enver Paşa, maiyetindeki askerlerin her şeyinden sorumlu olacaktı. Onların iâşelerinin sağlanması için her türlü önlemi almak ve Moskova'dan gelecek emirleri tam olarak uygulamakla mükellefti. Ordunun merkezi olarak da Taşkent düşünüldü<sup>51</sup>.

### 3. Enver Paşa-Halk Komiserleri Görüşmesi

Troçki ile yapılan görüşmelerin ardından Enver Paşa'nın maiyetinde bulunan heyet, bir de *Halk Komiserleri Meclisi*'nde görüşmeye alındı. Bu mecliste 14 Bolşevik üye vardı.

<sup>47</sup> “Enver, Türkistan'a Kumandan Oluyor”, *Resimli Perşembe*, 15/03/1927, 147, 7.

<sup>48</sup> “İhtilal Hainleri Affetmez”, *Resimli Perşembe*, 08/03/1927, 146, 7.

<sup>49</sup> Enver Paşa, Taşkent'e gitmek üzere Moskova'dan ayrıldığında yanında iki Bolşevik komiser, on dokuz Türk, iki Alman ve on yedi Rus'tan oluşan kırk kişilik bir kabile bulunuyordu: “Enver, Türkistan'a Kumandan Oluyor”, *Resimli Perşembe*, 15/03/1927, 147, 7.

<sup>50</sup> “Enver Türkistan'a Kumandan Oluyor”, *Resimli Perşembe*, 22/03/1927, 148, 7.

<sup>51</sup> Ordu teşkili konusunda kendisine tanınan yetkiler her ne kadar geniş olsa da Enver Paşa, Lenin tarafından görevlendirilen adamlar vasıtasıyla sürekli izlenmiştir: “Esrarengiz Makinelerle Muhaveremiz Zabtedilmişti”, *Resimli Perşembe*, 15/03/1927, 147, 7.



Komiser kâtibi, bunların isimlerini tek tek sayarak Enver Paşa'nın maiyetinde bulunanlara tanıttı<sup>52</sup>. Halk Komiserleri Meclisi, Lenin ile Troçki'nin Enver Paşa ve beraberindeki heyetle yapılan görüşmelerde alınmış olan kararları prensip olarak tasdik etti. Bunun üzerine Enver Paşa ve maiyetine, üç köşeli bir masa üzerinde duran bir evrak ile çekiç üzerine eller konulmak suretiyle komünizme ihanet etmeyeceklerine dair yemin ettirildi. Bunun ardından yeni bir görüşme başlatıldı<sup>53</sup>.

Heyetin, Halk Komiserleri Meclisi'yle yaptığı görüşmelerde söz alan Yutilof, Bolşeviklerin elinde bulunan silah ve mühimmat miktarını yetersiz buluyordu. Bazı tetkik eserlerde Bolşevik ordusunun silah ve mühimmat açısından yetersizliğini teyit eden bilgiler mevcuttur. Tekin Erer'in *Enver Paşa'nın Türkistan Kurtuluş Savaşı* adlı kitabında bu hususta şu bilgilere yer verilmektedir:

Enver Paşa, Rusya'da kaldığı süre içerisinde silahlı Bolşevik ordularını bizzat görmüştü. Fakat Sovyet hükümetinin iç ve dış buhranlarla mücadele etmek zorunda olduğunun da farkındaydı. Yoğun bir haberleşme ağı kurmuşlardı. Neredeyse tüm dikkatleri ve güçlerini bu ağa kanalize etmişlerdi. Ruslar, dünya emperyalizmine karşı mücadele verdikleri için bir müddet daha bu şekilde varlıklarını sürdüreceklerdi. Bu yüzden ordularını takviye etmek zorundaydılar. Bunu sağlamak için de Almanya'dan silah temin etmeyi düşünüyorlardı.<sup>54</sup>

Yutilof'a göre, meşrutiyetçi mühendislerin idamlarından sonra silah ve mühimmat fabrikalarında üretim neredeyse durmuştur. Bu konuda görüşmelerde hazır bulunan herkes hem fikirdi. Bu yüzden Yutilof, konuyla ilgili ortaya attığı görüşler üzerine çözüm önerilerinde bulundu. Bu önerilerde yer alan başlıca hususlar şunlardır:

1) Silah ve mühimmat tedariki Almanya'dan sağlanmalıdır. Başka yerlerden tedarike gidilmesi zaman kaybından başka bir şey değildir.

2) Almanya'daki işsiz mühendisler Rusya'daki atıl kalan silah fabrikalarında istihdam edilmelidir.

3) Bolşevik hükümeti ile Almanya arasında siyasi ve diplomatik ilişkiler kurulmalıdır. Bunun gerçekleşmesi ise iyi bir diplomata bağlıdır<sup>55</sup>.

Rus yetkililer, Bolşevikler adına diplomatlığı en iyi Enver Paşa'nın yapabileceğini düşünüyorlardı. Üstelik Almanya'da *Türkiye'ye Enveristan ya da Enverland diyebilecek kadar Enver Paşa dostları* vardı. Bu yüzden Enver Paşa, Fransız kontrol heyetinden kaçırılan silahların bir kısmının satın alınmasını sağlayabilirdi. Aynı zamanda mühendislik alanında uzman Alman zabıtlarını da yanında Rusya'ya getirebilirdi. Tarafların ortak kanaati ile bahsedilen işleri halletmek üzere Enver Paşa ve Sobriyanof'un Almanya'ya gönderilmeleri kararlaştırıldı<sup>56</sup>.

Enver Paşa'nın Türkistan'a geçmeyi planladığı dönemde Rusya'da ne altın ne de ihraç edilebilecek bir mamul vardı. Bolşevik ihtilali, mevcut parayı tedavülden kaldırdığı gibi mücevherat ve kıymetli kürkler üzerine yapılan ticareti de yasaklamıştı. Meclis, birkaç ton kürkle zenginlerden toplanan birkaç yüz kile mücevheratı Enver Paşa ile Sobriyanof'un emrine

<sup>52</sup> "Esrarengiz Makinelerle Muhaveremiz Zabtedilmişti", *Resimli Perşembe*, 15/03/1927, 147, 7.

<sup>53</sup> "Enver Paşa, Berlin'den Sonra Taşkent'te", *Resimli Perşembe*, 15/03/1927, 147, 7.

<sup>54</sup> Tekin Erer, *Enver Paşa'nın Türkistan Kurtuluş Savaşı*, (İstanbul: Mayataş Yayınları, 1971), 28.

<sup>55</sup> "Enver Paşa, Berlin'den Sonra Taşkent'te", *Resimli Perşembe*, 15/03/1927, 147, 7.

<sup>56</sup> Lenin, hiçbir konuda Enver Paşa'nın yalnız başına iş görmesini istemiyordu. Her ne kadar Enver Paşa'ya bazı yetkiler verse de onunla ilgili şüphelerinden vazgeçmiyordu. Bu yüzden Enver Paşa'ya verilen bir yetkinin ardından onun bu yetkilerinin kontrol altında tutacak bir Bolşevik gözlemci heyeti teşkil ediliyordu: "Enver, Türkistan'a Kumandan Oluyor", *Resimli Perşembe*, 15/03/1927, 147, 7.

verecekti. Seyahat, bir gün sonra uçakla yapılacak ve buradaki işler Berlin'e inilmesinden sonra on beş gün içerisinde tamamlanacaktı. Enver Paşa'nın maiyeti de Moskova'da kalacaktı<sup>57</sup>.

### C. GÖRÜŞME KARARLARININ UYGULANMASI

Enver Paşa'ya göre görüşmeler sayesinde cephe gerisinde teşkilatlanmanın sağlanabilmesi için büyük bir fırsat elde edilmiştir. Çünkü Enver Paşa'nın Türkistan'daki faaliyetlerine yönelik oluşturduğu teşkilatın elinde bulunan silah ve mühimmat ancak iki ay yetebilirdi. Bu konuda yaşanması muhtemel sıkıntılarla ilgili gerekli önlemler alınmalıydı. Fakat bu kolay değildi. Çünkü silah ve mühimmat temini için uluslararası bir kaçakçılık şebekesine ihtiyaç vardı. Aynı zamanda silah fabrikatörleriyle görüşmeler sağlanarak gereken altyapı oluşturulmalıydı<sup>58</sup>. Bu yüzden Enver Paşa, silah ve mühimmatın illegal yollardan Çin'den daha kolay temin edileceğini düşünerek oraya odaklandı. Çin'de birçok silah üreticisi vardı. Silah temininden sonra iş, organize kaçakçılıkla uğraşan şebekelerle bağlantı kurmaya kalıyordu. Bu yüzden Enver Paşa, Almanya'daki arkadaşları vasıtasıyla İsveçli ve Hollandalı kaçakçılarla temas kurdu. Onların, Çin'den temin edilen silahların Kaşgar üzerinden Bolşevik karargâhlarına ulaştırılması konusunda ikna edilmesini sağladı. Özellikle bu konuda emrindeki Weber Paşa ile Erkan-ı Harp Binbaşısı Tofney'in büyük katkıları olmuştur<sup>59</sup>. Ayrıca Enver Paşa, Şark Milletleri Kurultayı'na gelen Kaşgar murahhasını da Çin üzerinden yapılacak silah kaçakçılığı işini üstlenmesi, temin edilen silah ve mühimmatın Taşkent yakınlarında oluşturulacak depolarda saklanması hususunda ikna etmiştir<sup>60</sup>.

Enver Paşa'ya göre ihtilal Buhara emiri adına yapılırsa emirin taraftarlarını yanlarına çekmek kolaylaşabilirdi. Aynı zamanda Bolşeviklere karşı İngilizlerin desteği alınabilirdi. Enver Paşa'nın Moskova'da evinde kaldığı Alican Müftiyef, Buhara emirinin eski mabeyncilerinden idi. Enver Paşa, Afganistan'da bulunan emirle görüşebilmek için Alican Müftiyef'i de kadrosuna dâhil etti. Enver Paşa, zabitlerden yoksun Bolşevik ordusunu başıboş olarak görüyor, Bolşevik ordusunun dört katı olmasına rağmen Hind ordusunu da bir sürü olarak telakki ediyordu. İngilizlerden gelecek yardım ve desteğe çok önem veriyordu. Ona göre İngilizlerin desteği alınabilirse kurulacak Turan imparatorluğunun sınırları Moskova'ya dayanabilirdi<sup>61</sup>.

Enver Paşa görüşmeler için Moskova'da bulunduğu günlerde Teşkilat-ı Mahsusa'nın önde gelen ajanlarından ve Türkistan'da bulunan Hacı Sami Bey'e bir telgraf göndererek Moskova'ya çağırıştır. Hacı Sami Bey Moskova'ya geldiğinde, Türkistan'ın son durumu hakkında Enver Paşa'ya bilgi vermiştir. Lenin, Troçki ve Halk Komiserleri'nin ardından Hacı Sami Bey'le yapılan görüşme Enver Paşa açısından Türkistan'daki mücadele fikrinin hayata geçirilmesinin ilk somut adımı olacaktır. Berlin'de temeli atılan ve Enver Paşa'nın başkanlığında Moskova'da kurulan İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı bu durumu daha da

<sup>57</sup> Enver Paşa'nın maiyetindeki şahıslar, her ne kadar zikredilmemişse de bir nevi rehin olarak Moskova'da tutulmuştur. "Enver, Türkistan'a Kumandan Oluyor", *Resimli Perşembe*, 15/03/1927, 147, 7.

<sup>58</sup> "Enver Paşa, Berlin Seyahatinden Sonra Taşkent'te", *Resimli Perşembe*, 15/03/1927, 147, 7.

<sup>59</sup> Tofney, Hollanda'da uzunca yıllar kalmış, Çin ordusunda da görev almış birisidir. Almanya'yı, Çin'i ve Hollanda'yı çok iyi biliyordu. Üstelik bu ülkelerin dillerini konuşabiliyordu: "Enver, Türkistan'a Kumandan Oluyor", *Resimli Perşembe*, 15/03/1927, 147, 7.

<sup>60</sup> "Enver Paşa'yı Moskova'ya Davet Ediyorlar?", *Resimli Perşembe*, 01/03/1927, 145, 7.

<sup>61</sup> "Enver Türkistan'a Kumandan Oluyor", *Resimli Perşembe*, 22/03/1927, 148, 7.

belirginleştirmiştir. Zira Moskova'da Rus liderleriyle görüşmeler yaptıktan sonra, Enver Paşa'nın bu ittifadın kurulması yönündeki fikrine olumlu bakmışlardı. Bunun üzerine Enver Paşa, derhal ittifadın kuruluş çalışmalarına başlamıştır. Böylece ittifak, mali kaynakların tümü Sovyetlerden sağlanmak üzere Moskova'da kurulmuştur. Bu ittifak sayesinde yurt dışındaki İttihatçı çalışmaları ilk defa merkezî bir teşkilat yapısına kavuşmuştur<sup>62</sup>.

Enver Paşa'nın Moskova'da Rus yetkililerle yaptığı görüşmelerin ardından Bakü'de Şark Milletleri Kurultayı yapıldı. Bolşevikler, *her milletin kendisini hürriyet ve serbesti içerisinde idare etmeleri* prensibini hâkim kılmak maksadıyla bu kurultayı topladılar. Enver Paşa'nın da kurultaya katılmasını istediler. Bolşevikler bu yolla Orta Asya topluluklarına Enver Paşa'nın da kendileriyle birlikte çalıştığını göstererek onların güvenlerini ve desteklerini kazanmayı amaçlıyorlardı. Bunun farkında olan Enver Paşa, tüm şark milletlerini Bakü'ye davet etti. Ancak Bolşevikler, kurultaya katılacak murahhasları kendi taraftarlarından seçtirmeye çalıştılar<sup>63</sup>.

Enver Paşa, Orta Asyalı Müslüman delegelerle tanışmak ve İngiliz emperyalizmine karşı bu delegelerin duygularını öğrenmek amacıyla Bakü Şark Milletleri Kurultayı'na katılmıştır<sup>64</sup>. Kurultaya katılan Asya milletleri murahhaslarının da katkılarıyla Enver Paşa'nın Buhara emirinin Türkistan'da başlattığı isyanı bastırmakla görevlendirildiği haberi Bolşevik yanlısı halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştır<sup>65</sup>. Kurultay sırasında Enver Paşa'nın girişimiyle kurultaya katılan murahhaslar arasından Bolşeviklerden habersiz, olarak üç kişilik icra heyeti oluşturuldu. Üyeliklerine Kırgız ve Kaşgar murahhasları ile Kazan Kız Mektepleri Müfettişi Selma Bekof Hanım tayin edildi. Bunlar, Enver Paşa Türkistan'a gelene kadar oradaki işleri yürüteceklerdi. Heyetin, gereken hazırlıkları tamamladıktan sonra Bakü'deki murahhaslarla beraber Türkistan'a geçmesi, Enver Paşa'nın da ilerleyen aylarda Taşkent'te gitmesi kararlaştırıldı. Halik Bey adında birisi de kurye olarak görevlendirildi<sup>66</sup>.

Enver Paşa'nın Bolşevik liderlerle yaptığı görüşmelerde en çok üzerinde durduğu konu, silah ve mühimmat temini ile ilgiliydi. Nitekim görüşmelerde Enver Paşa'nın bu konudaki beklentilerine büyük oranda ulaştığı anlaşılmaktadır. Çünkü Türkistan'ın bağımsızlığı yolunda Moskova'da teminine çalışılan mühimmatın bir kısmının Taşkent'e ulaştırılması sağlanmıştır. Bolşeviklerin Türkistan ihtilalini gerçekleştirmek üzere oraya gönderdiği silah ve mühimmat, bu aşamadan sonra Enver Paşa'nın kontrolüne geçmiş ve böylece Turan imparatorluğunun kurulması yolunda önemli bir adım atılmıştır<sup>67</sup>.

<sup>62</sup> Agabekov, *age*, 45-46.

<sup>63</sup> Bolşevikler, Enver Paşa'nın Turancılık faaliyetlerinden devamlı surette şüphelenmişlerdir. Fakat Enver Paşa'ya da muhtaçlardı. Bu durumu, Lenin ile görüşmek üzere Moskova'da bulunan Enver Paşa ile arkadaşları arasında geçen bazı konuşmalardan açık bir şekilde anlayabiliyoruz. Enver Paşa'nın arkadaşlarından Hacı Sami: "*Bolşevikler, şu anda Türkistan'da huzuru temin edebilecek şahsiyetlere ilerisini hiç düşünmeden imkân verecek kadar çaresizlik içindeler.*" demek suretiyle bu duruma açıklık getiriyordu: Cemal Kutay, *Enver Paşa Lenin'e Karşı*, (İstanbul: Ekicigil Tarih Yayınları, 1955), 13, 18; Yavuz Aslan, "Moskova Antlaşması'ndan Sonra Türk Sovyet İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Mustafa Kemal Paşa-M. Frunze Görüşmeleri", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, 3:2, (2002), 25; "Türkistan'da Siyasi Durum", *Yaş Türkistan*, 14/01/1931, 14, 3.

<sup>64</sup> Bademci, *age*, 50.

<sup>65</sup> Bahsedilen memnuniyetin bir göstergesi şudur: Enver Paşa, Moskova'dan hareketle Taşkent'e giderken güzergah üzerinde, onun emrindeki orduya Bolşevik taraftarı birçok ahali ve zabıt, gönüllü olarak katılmıştır: "Enver Türkistan'a Kumandan Oluyor", *Resimli Perşembe*, 22/03/1927, 148, 7.

<sup>66</sup> "Enver Paşa'yı Moskova'ya Davet Ediyorlar?", *Resimli Perşembe*, 01/03/1927, No: 145, 7.

<sup>67</sup> "Enver Türkistan'a Kumandan Oluyor", *Resimli Perşembe*, 22/03/1927, 148, 7.

## SONUÇ

1920 yılı ortalarına doğru Moskova'da yapılan görüşmelerde Bolşeviklerin, ihtilali dünyaya yayma hususunda Asya'da sürdürülecek faaliyetlerde Enver Paşa'dan beklentileri yüksekti. Ancak Enver Paşa'nın farklı amaçlarla görüşmelere katılması ve bunun sonradan anlaşılması Bolşevikleri hayal kırıklığına uğrattı. Bu yüzden Bolşevikler, Enver Paşa'dan ümidi kesince Ankara hükümeti ile temasa geçerek İtilaf Devletleri'ne karşı Anadolu'daki mücadelelerinde onları desteklemişlerdir. Bu durum Rusların Türkistan'a yönelik hedeflerinde bir aksamaya yol açmıştır.

Enver Paşa'nın Moskova'da gerçekleştirdiği görüşmeler, onun Türk ve İslam dünyasındaki itibarını artırmıştır. Şark Milletleri Kurultayı'na katılan Asya milletleri murahhaslarının da katkılarıyla Enver Paşa, Asya milletlerinin kurtuluşu için bir sembol isim haline gelmiştir. Enver Paşa, görüşmeler sonucunda elde ettiği imkânlarla mali bir kaynak oluşturmayı başarmış; Lenin'den, kendisine nakdi yardımda bulunulacağına dair söz almıştır.

Enver Paşa, Moskova'da Rus yetkililer ile yaptığı görüşmelerden önce hedeflediklerinin büyük bir kısmına görüşmenin nihayete erdiği süreçten itibaren kavuşmuştur. Ancak, Osmanlı Devleti'ni savaşa soktuğu için kendisine yönelik yapılan suçlamalar dolayısıyla düşmanlık besleyen Anadolu'daki millî mücadelelerin yanında ihtilalcı Bolşeviklerin de hedefi haline gelmiştir. Bu durum Enver Paşa açısından önemli bir süreçtir. Nitekim Anadolu'ya geçemeyen ve gerçekleri ile idealleri arasına sıkışıp kalan Enver Paşa'nın hayatı, Türkistan'da yürüttüğü mücadeleler sırasında son bulacaktır.

Kısaca, Moskova'daki görüşmeler; Enver Paşa açısından Türkistan'daki mücadele fikrinin hayata geçirilmesinin ilk aşaması olarak değerlendirilebilir. Görüşmelerden sonra Enver Paşa'nın Turan imparatorluğunu kurma hayali yolunda gösterdiği kısmi başarı, onun kendi kabiliyetinden kaynaklanmaktadır. Zira Bolşeviklerden silah ve mühimmat temin edilmesi ve bunların arzulan yerlere naklinin tamamlanması tamamen Enver Paşa'nın planladığı şekilde gerçekleşmiştir. Moskova'da yapılan görüşmeler Bolşeviklerin aleyhine sonuçlanmıştır.

## KAYNAKÇA

### A. ARŞİV VESİKALARI

1. Genel Kurmay ATASE Başkanlığı Arşivi: K.586, D.114, F.37; K.710, D.2, F.67; K.715, D.H-22, F.9-13.

2. Türkiye İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi: B. 132, G. 19543.

### 3. Yayınlanmış Vesikalar

Atatürk Araştırma Merkezi, "Bolşeviklerle Temasa Dair (11 Nisan 1920)", *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006), 309.

\_\_\_\_\_, "Sovyet Rusya Dışişleri Komiserine Verilen Cevap (20 Haziran 1920)", *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006), 358.

\_\_\_\_\_, "Çiçerin'e Verilecek Cevaba ve Yolda Bulunan Bolşevik Kuruluyla Temas Kurulmasına Dair (21 Haziran 1920)", *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006), 358.

\_\_\_\_\_, “Bolşeviklerle Yapılacak Antlaşmanın Taslağı (16 Nisan 1920)”, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006), s. 312.

### B. ZABIT CERİDELERİ ve GAZETELER

*Resimli Perşembe Gazetesi*, 01/03/1927, 145; 08/03/1927, 146; 15/03/1927, 147; 22/03/1927, 148; 29/03/1927, 149.

*Hakimiyet-i Milliye*, 08/07/1920, 44.

*Tanin*, 18/10/1944, 4454-408.

*Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri*, 6, 12-16.

*Yaş Türkistan*, 14/01/1931, 14.

### C. KİTAP VE MAKALELER

Agabekov, Grigoriy Sergeyeviç, *Enver Paşa Nasıl Öldürüldü?*, Yayına Hazırlayanlar: Hasan Babacan-Servet Avşar, (İstanbul: Bengi Yayınları, 2011).

Arif Cemil Bey, *Arif Cemil Bey'in Hatıraları*, Hazırlayan: H. Erdem Oksaçan, (İstanbul: Emre Yayınları, 2005).

Arslan, Emir Şekip, *Sürgünde Üç Ölüm*, Çeviren: Aziz Akpınarlı, (İstanbul: Truva Yayınları, 2004).

Aslan, Yavuz, “Moskova Antlaşması'ndan Sonra Türk Sovyet İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Mustafa Kemal Paşa-M. Frunze Görüşmeleri”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, 3:2, (2002), 21-57.

Atatürk, M. Kemal, *Nutuk*, C.2, (Ankara: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1987).

Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1972).

Babacan, Hasan, “Enver Paşa”, *Türkler*, C.13, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 263-271.

Bademci, Ali, *Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa (1917-1934)*, C.1, (İstanbul: Kutluğ Yayınları, 1975).

\_\_\_\_\_, *Türkistan Milli İstiklal Hareketi: Korbaşılar ve Enver Paşa (1917-1934)*, C.2, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2008).

Çolak, Mustafa, *Enver Paşa: Osmanlı-Alman İttifakı*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2008).

Çolak, Özlem, *Lenin Döneminde Türk-Rus İlişkileri (1917-1923)*, (Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2010).

Erer, Tekin, *Enver Paşa'nın Türkistan Kurtuluş Savaşı*, (İstanbul: Mayataş Yayınları, 1971).

Gökdemir, Ahmet Ender, *Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998).

Gönlübol, Mehmet - Haluk Ülman vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, (Ankara: Siyasal Kitabevi, Ankara 1996).

Hayit, Baymirza, *Basmacılar: Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934)*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997).

\_\_\_\_\_, *Rusya ile Çin Arasında Türkistan*, (İstanbul: Otağ Yayınları, 1975).

- İnan, Arı, *Enver Paşa'nın Özel Mektupları*, (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997).
- Kerenski, Aleksandr, *Kerenski ve Rus İhtilali*, Çeviren: Rasih Güran, (İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi, 1967).
- Kolesnikov, Aleksandr, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010).
- Kutay, Cemal, *Enver Paşa Lenin'e Karşı*, (İstanbul: Ekicigil Tarih Yayınları, 1955).
- Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978).
- Molla Nafiz, *Türkistan'da Enver Paşa'nın Umumi Muharebat Müdürü Molla Nâfiz'in Hâtıraları: Sarıklı Basmacı*, Hazırlayan: Ali Bademci, (İstanbul: Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010).
- Sonyel, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003).
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. III-IV, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991).
- Taşkıran, Cemalettin, *Milli Mücadele'de Kazım Karabekir Paşa*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2008).
- Ülkü, İrfan, *KGB Arşivleri'nde Enver Paşa*, (İstanbul: Kamer Yayınları, 1996).
- Yamauchi, Masayuki, *Hoşnut Olmamış Adam Enver Paşa Türkiye'den Türkistan'a*, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995).
- Yaver Suphi Bey, *Enver Paşa'nın Son Günleri*, Hazırlayan: Mehmet Kuzu, (İstanbul: Çatı Yayınları, 2010).